

*II. Класична і неокласична методологія
праводержавознавства: діалектика співіснування*

**КЛАСИЧНА І НЕКЛАСИЧНА МОДЕЛІ
ОСМИСЛЕННЯ ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ**

С. МАКСИМОВ

*доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
професор кафедри філософії
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)*

Поділ на «класичне» і «некласичне» (а також і «постнекласичне») стосовно характерних рис та етапів розвитку філософії й науки (як в цілому, так і окремих їх галузей) є загальноновизнаним у сучасній науковій літературі [1]. Ця тенденція поширюється й у філософії права, причому, не тільки стосовно проблеми розуміння сутності права як такого [2], а й окремих правових феноменів [3]. Проте через специфічність самого права та процесу його осмислення існує можливість некритичного застосування згаданих концептів поза межами їх реальної дії, що може привести до зниження їх евристичної цінності. Тому спроба виявлення можливостей та меж застосування концептів «класичне» і «некласичне» щодо осмислення права є актуальною в умовах пошуку пострадянської юриспруденцією своєї методологічної ідентичності.

Тема співвідношення класичної та некласичної (або посткласичної) парадигм в осмисленні права активно обго-

ворюється у сучасному російському та українському теоретичному правознавстві [4–7]. Зокрема, А. Поляков, проголошуючи «прощання з класикою», некласичне праворозумінням трактує як інтегральне розуміння права у формі авторської інтерпретації комунікативної правової теорії [4]. У працях автора цієї статті протиставлення класичного та некласичного способів осмислення права застосовується до розрізнення відповідних типів теорії природного права [5]. Надаючи перевагу терміну «посткласичний» перед терміном «некласичний», І. Честнов у дослідженні «Посткласична теорія права» пропонує програму зміни онтології та методології в юриспруденції загалом і теорії права зокрема [6, 12]. Посткласична епістемологія права, на його думку, полягає насамперед у застосуванні до опису і поясненню юридичної реальності трьох «поворотів» у гуманітарному знанні: лінгвістичного, антропологічного і прагматичного. Тому право — це текст, який

створюється людиною і відтворюється діями і ментальними уявленнями людей. Тим самим право — не статична структура, що редукується до одного із його рівнів, а «процес відтворення правової реальності» [6, 12]. Для органічного поєднання у межах інтегральної теорії права протилежних визначень автор і використовує принцип діалогу.

Слід відзначити значну аналітико-синтетичну роботу з систематизації та зіставлення рис класичного та некласичного (або посткласичного) праворозуміння¹, яку зроблено у докторській дисертації російською дослідницею творчості Л. Петражицького О. Тимошиною [7]. Розуміючи ці способи праворозуміння як певні стилі теоретико-правового мислення, типологічні особливості яких визначаються типом наукової раціональності, дослідниця вирізняла їх за такими характеристиками: 1) способи інтерпретації правової реальності; 2) зв'язку наукового методу, суб'єкта і об'єкта пізнання у структурі теоретико-правового дослідження; 3) умови істинності теоретичних тверджень і критерії науковості правової теорії; 4) епістемологічний статус результатів теоретико-правового дослідження; 5) співвідношення власне когнітивної та соціокультурної детермінанти у методології, змісті та динаміці теоретико-правового знання; 6) відношення правової теорії до соціальної, у тому числі юридичної, практики, зв'язку теоретичного і прикладного юридичного знання та ін. [7, 10].

Відповідно до цих критеріїв класичному та некласичному (посткласичному) типам праворозуміння від-

повідають: 1) об'єктивістська, тобто суб'єктно-об'єктна інтерпретація буття права, з одного боку, й конституційованість, процесуальність через інтерпретаційні практики суб'єктів — з другого; 2) абстрактний суб'єкт (абсолютний спостерігач), універсальний метод не впливає на об'єкт — предмет конститується методом дослідника, суб'єкт у процесі осмислення правової реальності не універсальний, а особистий, інтросуб'єктивний характер знання; 3) кореспондентна такогерентна теорія істини; 4) знання вичерпно пояснює правову реальність і має характер об'єктивної істини — принципова незавершеність теоретико-правового знання; 5) вивчення об'єкта в «чистому» вигляді, без врахування соціокультурних детермінант — соціокультурна детермінація правової рефлексії; 6) теорія має прескриптивну функцію, є плацдармом для здійснення теоретичних схем — теорія права розглядається не як абстрактне знання, а як інструмент вибору рішення у проблемній ситуації [7, 11–12].

О. Тимошина підкреслює, що в класичному праворозумінні не артикулюється специфіка правової реальності порівняно з реальністю, що задається процедурами природничо-наукової методології. Типовими представниками такого праворозуміння є юснатуралізм і юспозитивізм, які являють собою раціоналістичний та емпіричний варіанти філософсько-правового натуралізму. Для некласичного праворозуміння характерне ускладнення картини правової реальності, а тому класичні інтерпретації права як апріорної ідеї права, «наказа суверена» або «правопорядку» почи-

¹ Уважним слід вважати аргументацію авторки про те, що: «1) розроблена в сучасній філософії науки типологія наукової раціональності на класичну, некласичну і постнекласичну в теорії права уявляється надмірним, тому що покладені в її основу і зорієнтовані на історію природничих наук критерії не співвідносні з історичним розвитком теоретико-правового знання, а тому 2) методологічно виправданним уявляється вирізнення класичного і посткласичного (некласичного) типів праворозуміння» [7, 21].

нають сприйматися як беззмістовні [7, 22–23].

У цілому погоджуючись із концепцією характерних рис класичного і некласичного (або посткласичного) праворозуміння та його методологічних основ, запропонованою І. Честновим і О. Тимошиною, не можу не звернути увагу на наявність певних розбіжностей із типологією класичного та некласичного філософського, зокрема, гносеологічного знання, яка зустрічається у літературі. Методологічною підставою для таких висновків є запропонована Н. Брянік концепція певних гносеологічних моделей, які склалися у другій половині XIX–XX ст., та моя концепція правової реальності. У підсумку це дало можливість вирізнити такий конструкт, як «модель осмислення правової реальності».

Н. Брянік виокремлює три принципово можливі гносеологічні моделі, засновані на певних принципах: 1) об'єктивістсько-реалістську, підкорену принципу реальності; 2) конструкціоністську (засновану на принципі конструювання); 3) символічну гносеологічну модель, що відповідає принципу символізму. Це не лише історичні типи мислення, а й актуальні, що взаємно доповнюють один одного [8, 250–251]. Кожна із основних гносеологічних моделей має внутрішню цілісність, певну завершеність і послідовність стосовно додержання принципу, що прийнятий за вихідний, вони вирізняються за трактуванням природи пізнавальної діяльності, знання та істини.

З точки зору об'єктивістсько-реалістської гносеологічної моделі *пізнання* є способом відтворення у суб'єкті, що пізнає, реальної дійсності, оточуючого нас світу. Такий підхід реалізує повною мірою принцип реальності і спирається на досвід повсякденного світу, відповідає «природній установ-

ці» (Е. Гуссерль) ставлення людини до світу. Стосовно науки принцип реальності конкретизується у принципі об'єктивності, за яким і діє класична наука. *Знання* — це сукупність пізнавальних образів, що мають схожість з пізнаваним об'єктом, які є його «портретною» (дзеркальною, фотографічною копією). Це позиція есенціалізму. *Істина* ж розуміється як відповідність, вона є мірою, за допомогою якої встановлюється відповідність знання справжній природі самих речей (процесів, властивостей). Ця модель бере початок у платонівсько-аристотелівській традиції, її прибічниками є марксистська традиція у філософії, французький матеріалізм та класичний позитивізм. Вона дійсно збігається із натуралістичною моделлю у концепціях І. Честнова і О. Тимошиною та представлена в класичних концепціях природного права і юридичного позитивізму, включаючи й марксистську теорію права, засновану на принципі об'єктивності.

Принципи другої — конструктивістської моделі були відрефлексовані на матеріалі науки, насамперед І. Кантом. *Пізнання* трактується як творення, будівництво, конструювання предмета, що пізнається [8, 258]. Ця модель присутня у Канта, Берклі, операціоналістів, позитивістів (Мах, Авенаріус), пострадянському марксизмі (у тій його частині, коли пізнання трактується як творчий процес). Операціоналізм протиставляє свою позицію науковому реалізму. З позицій цієї гносеологічної моделі стає зрозумілим сенс введення категорії «правова реальність»: «В науці об'єкт, що пізнається («фізична реальність» — якщо йдеться про фізику; «математична реальність» — якщо йдеться про математику; «лінгвістична реальність» — якщо йдеться про лінгвістику, і т. д. (додамо — «правова реальність» — якщо йдеться про

право. — С. М.) не представ як деяка вихідна даність досліднику — він є продуктом його діяльності» [8, 260]. *Знання* — трансформація здатностей суб'єкта, що пізнає. Відтворення сутності об'єкта не відбувається. Тому це підхід феноменалістський. За І. Кантом, знання — це своєрідні стани пізнавальних здібностей суб'єкта, а саме: чуттєві споглядання, розсудок, розум. Сутність знання замикається на суб'єкті. *Істина* замикається в кругу діяльності суб'єкта, вона — оцінка деяких ментальних станів людської діяльності, встановити яку можна лише за допомогою особливих ментальних процедур. За І. Кантом істина являє собою узгодженість знань із законами розумово-розсудочної діяльності, тобто істина як узгодженість, когерентність.

Об'єктивістсько-реалістська та суб'єктивістсько-конструктивістська моделі осмислення світу належать до класичної гносеологічної традиції. Однак можна вирізнити власне неklasичну гносеологічну модель — символічну. Ця модель враховує вплив на пізнавальний процес культури, її філософська основа — «філософія мови» у самому широкому сенсі. Сутність культури складає створення смислів і знакова система, «текст». Таким чином, у цій гносеологічній моделі *пізнання* — це смислове, духовно-енергійне осягнення сутності, явлене символами (або виражене у мові), *знання* — це символічна (= мовна, словесна) реальність, що являє в смислових образах сутність того, що пізнається, а *істина* — набуває онтологічного значення і виражається у справжності, що виражається у буттєвості, реальності символів.

«Метою пізнання в першій моделі є *пояснення* сутності того, що пізнається, другої — *опис* того, як вона нам являється, то для третьої — *розуміння*.

Пізнання як розуміння виводить гносеологію в тематичне поле герменевтики; в контакт з герменевтикою розробляється один із неklasичних напрямів сучасної теорії пізнання» [8, 276]. Таким чином, у цій моделі ми виходимо на герменевтичний підхід до розуміння пізнання загалом і осмислення правової реальності зокрема, який відображає власне неklasичний підхід до праворозуміння.

Онтологічна основа для вирізнення певних моделей осмислення права та надання ним концептуального характеру задається завдяки категорії «правова реальність». Відповідно до такої онтологічної основи право не є якоюсь річчю, на котру можна вказати: ось це і є право. Воно є особливим світом, світом права. Для формулювання особливостей цього світу в усьому багатстві його проявів нами на початку 90-х років ХХ ст. запропоновано і концептуально обґрунтовано категорію «правова реальність» (за аналогією з концептами фізичної, соціальної, культурної, моральної, психологічної та інших реальностей) [5]. Слід зазначити, що сполучення понять «реальність» і «право» є настільки очевидним, що словосполучення «правова реальність» могло траплятися і в працях інших дослідників. Проте це відбувалося у поодиноких випадках, без включення до системи інших понять як певної теорії або концепції правової реальності. До того ж досить часто онтологічна категорія «реальність» заміщується її повсякденною інтерпретацією — як емпіричні прояви права, тим, як право функціонує «насправді» (у такому значенні правильніше вживати поняття «правова дійсність»). Оскільки реальність — це властива феноменам якість мати буття, незалежне від нашої волі і бажання, то і правова реальність — не тільки те, що існує в інститутах права та правовідносинах, а також і ті очевид-

ності, які хоч і не мають предметного буття, але з якими ми не можемо не рахуватися. Це поняття дозволяє об'єднати питання про те, що таке право з питанням, як воно існує, який спосіб його буття, до якого типу реальності воно належить. При цьому правова реальність повинна сприйматися не як зовнішня для людини (суб'єкта її осмислення) дійсність, а як така, до якої залучений він сам у процесі спілкування з іншими учасниками правового життя.

Правова реальність не являє собою якусь субстанційну частину реальності, а є лише способом організації та інтерпретації певних аспектів соціального життя, буття людини. Але цей спосіб настільки істотний, що за його відсутності розпадається сам людський світ. Тому уявляємо його як реально існуючий. Уже в цьому полягає відмінність буття права від буття власне соціальних об'єктів, оскільки світ права — це в основі своїй світ належного, а не фактичного, емпіричного існування. Проте це зовсім не означає, що право, по-перше, не пов'язане з соціумом, не є соціальним феноменом, і, по-друге, не є феноменом, якого не існує, не має статусу існуючого. Право, безумовно, є соціальним феноменом, тобто визначається певними соціальними інтересами, але не тільки ними. Право має відносну незалежність від існуючих відносин, тобто воно має певну власну логіку. Його існування не може бути зведено до існування фактичного.

Онтологічною основою права є між-суб'єктна взаємодія, але не як деяка субстанціальна реальність, а як його ідеально-смысловий аспект, коли спільне існування людей загрожує обернутися свавіллям, а тому містить момент належного для обмеження такого свавілля. Тому правова онтологія виявляється онтологією інтерсуб'єктивності, а «першореальністю» права виступає

сене права, що полягає у належному (рос. — *долженствовании*).

Таким чином, право являє собою деонтологічну реальність, тобто ідеально сконструйоване буття, суть якого полягає в належному, і хоча воно не замикається на самому собі, проявляється в емпіричному світі, але все ж не зводиться до соціальних фактів. Правова реальність має смыслову будову. Правові смысли опредмечуються в ментальних установках, ідеях і теоріях, у знаково-символічній формі норм та інститутів, у людських діях і відносинах, тобто в різних проявах правової реальності.

Враховуючи викладене, моделі пізнання права є моделями осмислення правової реальності. Вихідним пунктом будь-якого осмислення права є питання про можливість цього осмислення як такого. Чи можемо ми сказати що-небудь про правову реальність? І яка природа цих висловлювань? Яким чином правова реальність може бути надана нам? Очевидно, що відповідь на це питання тісно пов'язана з відповіддю на питання про природу і способи існування самої правової реальності, що, у свою чергу, вже припускає якесь попереднє розуміння, повертаючи нас до споконвічного питання про можливість останнього.

Складність входження у це коло полягає у тому, що через багатогранність і процесуальну природу права воно не може бути «схоплено» у своїй визначеності. Ми завжди бачимо не правову реальність взагалі, а яку-небудь із форм існування права або етапів його здійснення: ідею права, знакові форми, взаємодію між соціальними суб'єктами.

Ця обставина обумовлює визнання методологічного плюралізму в осмисленні права, однак не як еkleктичне нагромадження різних визначень права, а як виокремлення основних світо-

глядно-методологічних підходів до його осмислення у їх субординації та додатковості.

Залежно від того, що передбачається в ролі основи справжньої реальності права, тобто такого простору, в якому «локалізуються» правові смисли, нами було виокремлено такі чотири основні способи осмислення правової реальності, кожен з яких робить акцент на одному з її аспектів:

1) правовий позитивізм — на зовнішній стороні правової реальності, сукупності норм, забезпечених примусовою силою держави;

2) правовий об'єктивізм — на соціальній обумовленості права, його вкоріненості в житті;

3) правовий суб'єктивізм або класичні концепції природного права — на ідеально-моральній стороні права, що розкривається у свідомості суб'єкта ідеї права;

4) правову інтерсуб'єктивність, або неklasичні концепції природного права, — на тій смисловій стороні права, яка проявляється у процесі взаємодії суб'єктів, у їх комунікації та інтерпретації позиції Іншого [5, 138–142].

Кожен із цих підходів до осмислення правової реальності має свої переваги і недоліки. Правовий позитивізм, що орієнтується на осмислення інституційної сторони права, завдяки цьому домагається певної строгості й чіткості своїх положень, однак дає дещо збіднений образ правової реальності, ігнорує її ідеальну сторону. Правовий об'єктивізм, який робить акцент на соціальній основі права, вкоріненості права в житті людини, виявляється нечутливим до проблеми справедливості, інших ціннісних підстав права. Правовий суб'єктивізм, вказуючи на вкоріненість смислів права у свідомості, пропонує чудові моделі правового світогляду, але виявляє деяку їх відірваність від реального життя. Зазначені

підходи продукують класичне праворозуміння, засноване на поділі сутності й існування, суб'єкта й об'єкта, суб'єктивного й об'єктивного, вони виходять із зовнішньої позиції дослідника як спостерігача. Їм протиставляється неklasичний підхід до осмислення права, заснований на подоланні односторонності інших підходів — позиція інтерсуб'єктивності, яка виходить з положення дослідника як учасника правових подій, що реалізується, насамперед, у феноменолого-герменевтичній і комунікативно-дискурсивній формах.

Відповідно до цього підходу правова реальність не може бути охоплена нами у своїй повноті не тільки через свою динамічність, а й через те, що тут ми не можемо зайняти позицію зовнішнього спостерігача, завжди виявляючи себе в ролі учасника правових відносин, який осмислює своє буття-у-праві «зсередини». Так, сенс права не розчиняється у свідомості суб'єкта або в зовнішньому соціальному світі, а розглядається як результат зустрічі (комунікації) суб'єктів, занурених у життєвий світ, під час якої, таким чином, здійснюється і відтворюється право.

Стосовно пізнавально-методологічних аспектів концепції правової реальності, позитивістсько-об'єктивістська, суб'єктивістська й інтерсуб'єктивна моделі її осмислення відповідають розглянутим раніше основним гносеологічним моделям: реалістській, конструктивістській та символічній, з яких перші дві належать до класичної моделі, а третя — до неklasичної.

Цей аналіз дає підстави внести деякі запитання та уточнення щодо того трактування моделей осмислення правової реальності, які обговорювалися у першій частині статті.

Насамперед це стосується характеристик другої, суб'єктивістської моделі. Вона не може бути віднесена до неklasичної з точки зору філософ-

ських критеріїв. Класика у філософії включає і об'єктивістській, і суб'єктивістський підходи, а в науці — конструктивістський суб'єктивізм виражає її природу краще, ніж наївно-реалістична установка об'єктивізму. Тут скоріше слід говорити про традиційну і класичну моделі науки, уточнюючи, що для пізнання права — вихід у сферу конструктивізму — є хоча й не поширений, але істотний для нього підхід (правова реальність). Ні один із підходів не має абсолютної переваги.

Багато в чому вибір того чи іншого підходу дає переваги у вирішенні певних питань, або виражає той чи інший аспект правової реальності. Некласичний підхід до осмислення права для філософії може не бути таким. Тому, коли проголошується «прощання із класикою», то скоріше йдеться про прощання із марксистською традицією у теорії права, яка за своєю основою є об'єктивістською, тобто як заклик до справжньої науковості теорії права і усієї правової науки.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Постнекласика: філософія, наука, культура* : кол. моногр. / отв. ред. Л. П. Киященко и В. С. Степин. — СПб., 2009. — 672 с.
2. *Некласическая философия права: вопросы и ответы.* — Харьков, 2013. — 272 с.
3. *Карташева А.* Філософський смисл класичної та некласичної концепцій авторського права // *Філософія права і загальна теорія права.* — 2013. — № 1. — С. 260–267.
4. *Поляков А. В.* Прощание с классикой, или Как возможна коммуникативная теория права // *Российский ежегодник теории права.* № 1. 2008. — СПб., 2009. — С. 9–42.
5. *Максимов С.* Правовая реальность: опыт философского осмысления. — Харьков, 2002. — 326 с.
6. *Честнов И. Л.* Постклассическая теория права : моногр. — СПб., 2012. — 650 с.
7. *Тимошина Е. В.* Теория и социология права Л. И. Петражицкого в контексте классического и постклассического правопонимания : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01. — М., 2013. — 44 с.
8. *Брянник Н. В.* Введение в современную теорию познания : учеб. пособие. — М., 2003. — 288 с.

REFERENCES

1. *Postneklassika: filosofiya, nauka, kultura* [Postnonclassics: Philosophy, Science, Culture], Saint Petersburg, 2009, 672 p.
2. *Neklassicheskaya filosofiya prava: voprosy i otvety* [Non-Classical Philosophy of Law: Questions and Answers], Kharkov, 2013, 272 p.
3. *Kartasheva A.* Filosofskiy smysl klasichnoy i neklasichnoy kontseptsii avtorskogo prava [Philosophical Sense of Classical and Non-Classical Concepts of Copyright], *Filosofiya prava i zahalna teoriya prava*, 2013, no. 1, pp. 260–267.
4. *Polyakov A. V.* Proshchaniye s klassikoy, ili Kak vozmozhna kommunikativnaya teoriya prava [Farewell to the Classics, or How the Communicative Theory of Law Can be Possible], *Rossiyskiy ezhegodnik teorii prava*, no. 1, 2008, Saint Petersburg, 2009, pp. 9–42.
5. *Maksimov S.* Pravovaya realnost: opyt filosofskogo osmysleniya [Legal Reality: the Experience of Philosophical Understanding], Kharkov, 2002, 326 p.
6. *Chestnov I. L.* Postklassicheskaya teoriya prava [Post-Classical Theory of Law], Saint Petersburg, 2012, 650 p.
7. *Timoshina E. V.* Teoriya i sotsiologiya prava L. I. Petrazhitskogo v kontekste klassicheskogo i postklassicheskogo pravoponimaniya [Theory and Sociology of Law of L. I. Petrazycki in the Classical and Post-Classical Understanding of the Law], Moscow, 2013, 44 p.
8. *Bryanik N. V.* Vvedeniye v sovremennuyu teoriyu poznaniya [Introduction to the Modern Theory of Cognition], Moscow, 2003, 288 p.

Максимов С. І. Класична і некласична моделі осмислення правової реальності

Анотація. У статті здійснюється спроба виявлення можливостей та меж застосування концептів «класичне» і «некласичне» щодо осмислення права в умовах пошуку пострадянською юриспруденцією своєї методологічної ідентичності. На основі застосування концепту правової реальності виокремлюються основні моделі її осмислення: об'єктивістська, суб'єктивістська та інтерсуб'єктивна. Обґрунтовується доцільність ідентифікації як некласичної лише останньої моделі.

Ключові слова: правова реальність, методологічні моделі, класичне і некласичне праворозуміння, об'єктивність, суб'єктивність, інтерсуб'єктивність.

Максимов С. И. Классическая и неклассическая модели осмысления правовой реальности

Аннотация. В статье предпринимается попытка выявления возможностей и границ применения концептов «классическое» и «неклассическое» относительно осмысления права в условиях поиска постсоветской юриспруденцией своей методологической идентичности. На основе применения концепта правовой реальности выделяются основные модели ее осмысления: объективистская, субъективистская и интерсубъективная. Обосновывается целесообразность идентификации как неклассической только последней модели.

Ключевые слова: правовая реальность, методологические модели, классическое и неклассическое правопонимание, объективность, субъективность, интерсубъективность.

Maksymov S. Classical and Non-Classical Models of Understanding the Legal Reality

Annotation. The paper attempts to identify the possibilities and limits of application of concepts of «classical» and «non-classical» regarding comprehension of law by post-Soviet jurisprudence's search of its methodological identity. Based on the application of the concept of legal reality the main models of its comprehension are separated: objectivist, subjectivist and intersubjective. It is argued that only latest model can be defined as non-classical.

Key words: legal reality, methodological models, classical and non-classical comprehension of law, objectivity, subjectivity, intersubjectivity.